

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ ҲУЗУРИДАГИ  
ДАВЛАТ ВА ЖАМИЯТ ҚУРИЛИШИ АКАДЕМИЯСИ

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЯНГИ ТАРИХИ МАРКАЗИ

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЯНГИ ТАРИХИ

И К К И Н Ч И   К И Т О Б

# ЎЗБЕКИСТОН СОВЕТ МУСТАМЛАКАЧИЛИГИ ДАВРИДА

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ  
БОШ ТАҲРИРИЯТИ  
ТОШКЕНТ — 2000

## Тузувчилар

М.ЖЎРАЕВ, Р.НУРУЛЛИН, С.КАМОЛОВ, Р.РАЖАПОВА, А.ГОЛОВА-  
НОВ, Қ.РАЖАБОВ, А.МАВРУЛОВ, Р.АБДУЛЛАЕВ, С.АЎЗАМХЎЖАЕВ,  
Д.АЛИМОВА, Н.КАРИМОВ, Б.КОШАНОВ, К.ОҚИЛОВ, З.ОРИФХОНОВА,  
Л.ТЕТЕНЕВА, Ш.ТУРДИЕВ.

## Таҳрир ҳайъати:

А.АЗИЗХЎЖАЕВ (*раис*), Б.АҲМЕДОВ, М.ЖЎРАЕВ (*илмий муҳаррир*),  
С.КАМОЛОВ, А.САГДУЛЛАЕВ, Ф.ЭРГАШЕВ, З.ЧОРИЕВ.

## Тақризчилар

Р.МУРТАЗАЕВА, Қ.УСМОНОВ, Ш.ОРАЗИМБЕТОВ, А.АЗЛАРОВ, С.ХОЛ-  
БОВ, З.ЭШОНХЎЖАЕВА, Т.ҲАМРОЕВ, У.АМИРОВ, Н.ТОЖИБОВ,  
М.ИСҲОҚОВА, С.ЎЛМАСОВ, С.ТУРАЕВ.

Ў—43

### **Ўзбекистоннинг янги тарихи.**

К.2. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида //Тузувчи-  
лар: М.Жўраев, Р.Нуруллин, С. Камолов ва бошқ.; Таҳрир ҳайъа-  
ти: А. Азизхўжаев (раис) ва бошқ./. — Т.: «Шарқ», 2000. — 688 б.

Сарл. олдиди: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги давлат ва  
жамият қурилиши академияси, Ўзбекистоннинг янги тарихи маркази.

**ББК 63.3(5У)+63.3(2)6**

- © «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни  
Бош таҳририяти, 2000
- © Ўзбекистон Республикаси Президенти  
ҳузуридаги Давлат ва жамият  
қурилиши академияси, 2000

*Бу даврнинг илгариги замонлардан фарқи шуки,... айниқса, шўролар ҳукмронлиги йилларида халқимиз ташқи дунёдан бутунлай узиб қўйилди. Етмиш йилдан ортиқ даврда бошимиздан қандай маънавий, маданий тазйиқ, хўраликлар кечганини ҳам яхши биламиз...*

*Мен айтмоқчи бўлган фикр... ана шундай ҳар томонлама мудҳиш, четдан қараганда халқимиз, унинг маданияти, миллий тафаккури, урф-одатлари, турмуш тарзи, ҳеч бир муболағасиз айтиш мумкинки, насл-насаби йўқ бўлиб кетиши керак бўлган шароитда, барибир, қатор йўқотишлар билан бўлса ҳам, миллатимиз ўзлигини сақлаб қоладими ё йўқми? Олимларимиз шу саволга жавоб берсинлар.*

**ИСЛОМ КАРИМОВ,**  
Ўзбекистон Республикаси Президенти.

Яқин ўтмишимизнинг собиқ совет ҳокимияти ҳукмронлик қилган даври (1917—1991 йиллар) мамлакатимиз тарихида ўзига хос ўрин эгаллайди. Бу давр, гарчи тарихан қисқа бўлса-да, лекин ўзининг мураккаблиги ва зиддиятчилиги билан ажралиб туради. 1917 йил октябрида большевиклар зўрлик билан амалга оширган тўнтариш собиқ Иттифоқ халқлари, шу жумладан, Ўзбекистон халқлари тарихида салкам 75 йил давом этган янги мустамлакачилик саҳифасини бошлаб берди. Натижада чор мустамлакачилик империяси ўрнини «қизил империя» эгаллади. Янги мустамлакачилик зулми остида яшаган ўлка халқлари большевиклар «социалистик тажрибаси»нинг барча машғум мушкулотларини бошдан кечирдилар. Энг ачинарлиси шундаки, республикадаги ижтимоий-сиёсий тарихий жараённинг ўта мураккаб ва зиддиятли кечиши кўплаб қурбонлар берилишига, маданий ва маънавий йўқотишларга олиб келди.

Октябр тўнтаришидан кейин Ўзбекистоннинг Туркистон ҳудудида бўлган анчагина қисми Туркистон Автоном Республикаси сифатида РСФСР таркибига қўшиб олинди. 1924 йилда зўраки ўтказилган миллий-ҳудудий чегараланиш натижасида Ўзбекистон ССР ташкил топиб, ССР Иттифоқи таркибига киритилди. ССР Иттифоқи ўз моҳиятига кўра унитар (қўшма) давлат эди. Оқибатда Ўзбекистон тўла-тўқис Москвага қарам бўлиб қолди. Ўзбекистон ССР фақат номигагина мустақил эди. Республиканинг раҳбар органлари Компартия Марказий Қўми-

таси (МК) ва Иттифоқ ҳукумати томонидан тайинланар, бинобарин, уларга бўйсунарди. Улар республика ва унинг халқлари манфаатлари эмас, балки Марказ (Москва; умуман Совет Россияси. — *Таҳририят*) манфаатлари йўлида сиёсат юргизишга мажбур эдилар. Ўзбекистон халқларининг суверен ҳуқуқлари асосида уларнинг туб манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган ватанпарварлик кайфиятидаги миллий раҳбарларнинг чиқишларини мустабид тузум ғоят қатъиятлик билан барҳам топтирарди.

Мустабид тузум Ўзбекистонни Марказ таркибидаги мустамлака сифатида ўз исканжасида доимий сақлаб қолиш ва уни метрополиянинг хом ашё базаси ва маҳсулот бозори сифатидаги ҳолатини янада мустаҳкамлашга интилди. Бундай сиёсат оқибатида республиканинг иқтисодий ривожланиши бир томонлама кечди, унинг қишлоқ хўжалиги тобора кўпроқ пахтачилик йўналишига эга бўлиб борди, шу алфозда пахта яккаҳокимлиги қарор топди. Ўзбекистон саноати асосан қишлоқ хўжалиги эҳтиёжларига хизмат қилишга йўналтирилган эди. Саноатда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига дастлабки тарзда ишлов берадиган тармоқлар асосий ўринни эгалларди. Республика хом ашёсининг пировард маҳсулоти Иттифоқ саноат марказларида ишлаб чиқарилар, бинобарин, фойданинг асосий қисми ҳам ўша ерда қоларди.

Марказнинг Ўзбекистондаги мустамлакачилик сиёсати республиканинг маданий ривожига ҳам ўзининг яққол ифодасини топди. Гарчи бу соҳада бирмунча ижобий силжишларга эришилган бўлса-да, ўлка халқларининг маънавий ҳаёти тўла-тўқис ўз даврининг ҳукмрон мафкураси ва сиёсати таъсирига олинди, байналмилаллик ниқоби остида республикани руслаштиришга интилиш рўй берди. Ўзбек халқининг миллий маданий қадриятлари, бой маънавий мероси, унинг қадимий эзгу анъана ва урф-одатлари унутилди. Ислом дини, унинг қадриятлари оёқости қилинди, ўзбек тили иккинчи даражали тилга, рус тили эса давлат ва асосий муомала тилига айлантирилди.

Дарвоқе, Марказнинг бундай мафкура сиёсати туфайли халқимиз ҳаётининг барча соҳаларига путур етказилганлигини таъкидлаш баробарида республика тарихий ўтмишининг совет даврида ҳам бир қатор ижобий ишлар қилинганлигини айтиб ўтмаслик ноҳолислик бўлур эди. Зеро, ўша йилларда халқимизнинг фидокорона меҳнати билан кўплаб завод ва фабрикалар қурилди, миллионлаб гектар янги ерлар ўзлаштирилди, катта-катта каналлар қазилди, қишлоқ хўжалигининг моддий-техника негизи мустаҳкамланди, унинг маҳсулотлари ҳажми ортди. Ўнларча олий ва ўрта махсус ўқув

юртлари очилди, уларда халқ ҳўжалигининг барча тармоқлари учун мутахассислар тайёрланди, умумтаълим мактаблари ва ҳунар-техника билим юртларининг кенг тармоғи ташкил этилди, кўпгина маданий-маърифий муассасалар барпо қилинди. Натижада аҳолининг таълимий ва маданий савияси ошди. Тўғри, бу ютуқларнинг барчасига мустабид тузум даврида айтиш одат бўлиб қолган «партиянинг доно сиёсати» туфайли эмас, балки халқимизнинг садоқатли, фидокорона меҳнати туфайли эришилди.

Бироқ, шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, оғир ва машаққатли меҳнатлар эвазига яратилган ана шу моддий бойликлар ўзбек халқи, унинг фаровонлиги учун хизмат қилмади. Аксинча, бу моддий-маънавий бойликлар ўзбек халқини камситиш, миллий ғурурини оёқости қилиш, ўзлигини унуттириш, коммунистик мафқурани янада кучайтириш учун хизмат қилди. Ўзбекистон ҳудудида бунёд этилган корхоналар (айниқса, кимё комбинатлари), керагидан ортиқча ўзлаштирилган қўриқ ва бўз ерлар, қазилган каналлар, қурилган сув омборлари республиканинг экологик аҳолини мураккаблаштирди, Орол денгизининг қуриб боришини тезлаштирди, деҳқончилик ерлари таркибини ўзгартириб юборди, атроф муҳитни, ичимлик сувини заҳарлади. Модомики шундай экан, Совет давлати «экспериментлари» натижасида барча халқлар бошига тушган фожиалар ва қулфатларни, мустабид тузум, ҳукмрон партия томонидан совет халқларига қарши олиб борилган зўравонлик ва ғайриинсоний сиёсатни ҳеч қачон оқлаш мумкин эмас.

Ҳа, Ўзбекистон халқларининг деярли чорак кам бир аср мобайнида босиб ўтган анча мураккаб ва зиддиятли тарихий йўлини бир хилда баҳолаб бўлмайди. Шунинг учун ҳам советлар даврини ҳақиқатда қандай кечган бўлса, уни шундайлигича: барча ижобий ва салбий жиҳатлари, парвозларию таназзуллари, тарихий жараённинг барча ўнқир-чўнқирликларини назарда тутган ҳолда тадқиқ этиш лозим бўлади. Зеро, бу даврни мустабид совет тузуми ёки «доно партия» тарихи сифатида эмас, балки бунёдкор, фидокор халқимиз тарихи сифатида ўрганиш зарур.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов «Туркистон» газетаси муҳбирининг саволларига берган жавобларида мустабид совет тузуми даврига муносабат билдираб экан: «Биз шу пайтгача кўпроқ эски тузумни танқид қилиш, уни инкор этиш билан банд бўлдик. Албатта, бошимиздан кечирган мудҳиш ва мустабид турмушнинг бутун асоратларини англаб етиш, йўлимизни тўғри белгилаб олиш учун истиқ-